

Շուշան Գոյոյան

Նոր մեդիայի և հաղորդակցության
ամբիոնի դոցենտ, ք. գ. ք.
Էլ. փոստ՝ doydoyan@ysu.am

ՄԱՄՈՒԼԻ ԵՎ ՏԵՂԵԿԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԱԶԱՏՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԳԻՐՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ

Բանալի բառեր - տեղեկատվության ազատություն, ՁԼՄ-ների ֆինանսական բախանցիկություն, մամուլի պարասխանատվություն, անձնական տրվալներ, իրական սեփականատերեր, արտադարական պաշտպանություն:

Մուտք

«Լրագրողներ առանց սահմանների» միջազգային կազմակերպության՝ մամուլի ազատության միջազգային տարեկան գեկույցում Հայաստանը գրանցել է աննախադեպ առաջընթաց՝ 19 կետով բարելավելով իր դիրքերը և մամուլի ազատության համաշխարհային ինդեքսում 180 երկրների շարքում զբաղեցնելով 61-րդ հորիզոնականը (Վրաստան՝ 60, Ադրբեջան՝ 166): Այս առաջընթացը մեծ մասամբ պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ ներկայումս գոյություն չունի մեկ կենտրոնից հրահանգի իջեցում լրատվական դաշտին: Իշխանավորությունից առաջ կենտրոնական իշխանությունից կոնկրետ հրահանգ էր իջեցվում, թե որ իրադարձությունը և որ քաղաքական ուժին ինչ լույսի ներքո պետք է ներկայացնել: Այսօր մեդիադաշտում տրված է ավելի մեծ ազատություն՝ քննարկելու և լուսաբանելու քաղաքական ու տնտեսական իրադարձությունները: Նվազագույնի են հասել նաև լրագրողների հանդեպ բռնության դեպքերը և ազատությունների սահմանափակումները:

Այնուամենայնիվ, դեռևս կան մի շարք հիմնախնդիրներ, որոնց կցանկանայինք անդրադառնալ:

1. ՉԼՄ-ների ֆինանսական թափանցիկությունն ու հաշվետվողականությունը

Առաջնային խնդիրը, ըստ իս, ՉԼՄ-ների ֆինանսական թափանցիկության հարցն է՝ հաշվի առնելով ՉԼՄ-ների հանդեպ վստահության համընդհանուր անկումը և ապատեղեկատվության գրոհը, որից դժգոհ են բոլորը՝ լրագրողները, կառավարությունը, հասարակությունը: Հասարակությունն իրավունք ունի իմանալու, թե ով է կանգնած այս կամ այն լրատվամիջոցի հետևում: Լրատվամիջոցները պետք է ազնիվ ու արդար լինեն իրենց լսարանի հետ և հրապարակեն իրենց իրական սեփականատերերի անունները:

Բաց կառավարման գործընկերության (ԲԿԳ) շրջանակներում ՀՀ կառավարության գործողությունների 4-րդ ծրագիրը ներառում է հատուկ հանձնառություն, որով կառավարությունը ստանձնել է պարտավորություն՝ ապահովելու բիզնեսի բոլոր ճյուղերի իրական սեփականատերերի հրապարակայնությունը հանրային բաց ռեզիստրի ստեղծման միջոցով: Արդեն իսկ 2019 թ. ապրիլին ՀՀ Ազգային ժողովն ընդունել է իրական սեփականատերերի ռեեստրի ստեղծմանն ուղղված օրենսդրական փաթեթը: Շատ կարևոր է, որ և՛ հանձնառությունը, և՛ օրենսդրական կարգավորումները վերաբերելի են բիզնեսի բոլոր ճյուղերին՝ առանց բացառության:

Ի՞նչ խնդիրներ է անհրաժեշտ լուծել մեդիաոլորտի իրական սեփականատերերի ինստիտուտը ներդնելու նպատակով:

- **ՉԼՄ հասկացության օրենսդրական սպառիչ** և համընդգրկուն սահմանումը առաջնային հարցերից է, քանի որ հենց այդ սահմանումից է կախված, թե որ անձանց կամ կազմակերպությունների վրա կտարածվի օրենքի պահանջը: *Առկա է* նաև որոշ օրենսդրական բարեփոխումների անհրաժեշտություն: Օրինակ՝ անհրաժեշտ է «Չանգվածային լրատվության մասին» ՀՀ օրենքում սահմանել մեդիաների պարտականությունը՝ հայտարարագրելու իրական սեփականատերերի տվյալները, ինչպես նաև ապահովելու ֆինանսական աղբյուրների թափանցիկությունը:

- **Տվյալների խտություն և ճշգրտություն:** Ինչպե՞ս վստահ լինել, որ հայտարարագրած տեղեկությունները ճշգրիտ են և ամբողջական: Անհրաժեշտ է ներդնել ստուգման գործուն մեխանիզմ, որը գտնելը ամենակարևոր և սկզբունքային հարցերից է ոչ միայն Հաստատում, այլև ամբողջ աշխարհում: Կարծում եմ՝ ստուգման լավագույն մեխանիզմը պետք է լինի հանրային վերահսկողությունը. լրագրողներն ու քաղաքացիական *հասարակության* մյուս խմբերը պետք է պարբերաբար մշտադիտարկման ենթարկեն հայտարարագրված կազմակերպություններին և ոչ ճշգրիտ տվյալներ հայտնաբերելու դեպքում դրանք բացահայտեն, հրապարակայնացնեն:

- **Առկա մարտահրավերներից է անհանգստությունը**, որ իրական սեփականատերերի բացահայտումը կարող է վտանգի տակ դնել ֆինանսավորումը. պոտենցիալ ֆինանսավորողները գուցե ձեռնպահ մնան ֆինանսավորումը շարունակելուց հրապարակայնության մասնակցության հետևանքով: Այս հարցին շաղկապվող մյուս մարտահրավերը որոշ լրատվամիջոցների հակազդեցությունն է, որը պայմանավորված է իրենց ֆինանսավորողների աջակցությունից զրկվելու մտավախությամբ: Այս խնդիրները, կարծում եմ, մասնաշաղկապ կարող են լինել գործընթացի միայն սկզբնական փուլում, մինչդեռ հետագայում կներգրավվեն առավել վստահելի, կայուն և մեծ ռեսուրսներ տնօրինող միջազգային ներդրողներ, որոնց համար առաջնայինը կազմակերպության ֆինանսական թափանցիկությունն է, արդար մրցակցային պայմաններում գործող բիզնեսը:

- **Պատասխանատվության հարցը ևս առանցքային է:** Կեղծ տվյալներ հայտարարագրելը կամ հայտարարագիր չներկայացնելը պետք է առաջ բերի խիստ պատասխանատվություն: Լիցենզավորվող հեռուստառադիոընկերությունների պարագայում լավագույն մեխանիզմը կլինի լիցենզիան կասեցնելը, իսկ խախտումը կրկնելու դեպքում՝ լիցենզիայից զրկելը: Նմանատիպ իրավական կարգավորում պետք է նախատեսել նաև «Հեռուստատեսության և ռադիոյի մասին» ՀՀ օրենքով լիցենզիայի կասեցման կամ դադարեցման հիմ-

քերում հավելելով նաև իրական սեփականատերերի մասին հայտարարագիր չներկայացնելը կամ կեղծ տվյալներ ներկայացնելը, եթե չի կատարվում հեռուստառադիոընկերությունների իրական սեփականատերերի և նրանց փոփոխման վերաբերյալ համապատասխան տեղեկատվությունը լիազոր մարմին ներկայացնելու պարտականությունը: Էլեկտրոնային կամ տպագիր մամուլն ընդհանրապես չի լիցենզավորվում և գրանցման ենթակա չէ, ինչը լավ է, սակայն անհրաժեշտություն կա մեխանիզմ ներդնելու այս ՁԼՄ-ների կեղծ հայտարարագրման դեպքում առաջ եկող պատասխանատվության համար:

- **Վերահսկողություն:** Սա ամենացավոտ հարցն է, քանի որ պետական վերահսկողության ցանկացած փորձ ի վերջո կարող է առաջացնել միջամտության ռիսկ կամ հնարավորություն: Կարծում եմ՝ այստեղ ևս վերահսկողական մեծ դեր կարող է ստանձնել քաղաքացիական հասարակությունը, քանի որ վերահսկողության բացակայությունն այս ոլորտում կհանգեցնի ձևականության և ի վերջո գործընթացի ձախողման:

Նշեմ նաև, որ ներկայումս մշակվում է իրական սեփականատերերի էլեկտրոնային ծրագրի տեխնիկական նկարագիրը, աշխատանքներ են իրականացվում էլեկտրոնային հարթակի ներդրման ուղղությամբ: Ուստի համապատասխան օրենսդրական փոփոխություններից հետո լրատվամիջոցները կարող են արդեն սկսել իրենց իրական սեփականատերերի մասին տեղեկատվության հայտարարագրման **կամսավոր** գործընթացը: Համոզված եմ, որ ՁԼՄ-ների իրական սեփականատերերի հրապարակայնության և թափանցիկության հարցում մենք երկու տարի անց ունենալու ենք լավագույն և օրինակելի փորձը, քանի որ և՛ կառավարության, և՛ քաղիասարակության կողմից կա հանձնառություն և շահագրգռվածություն:

2. Տեղեկատվության մատչելիություն

Տեղեկատվության մատչելիությունը մամուլի ոլորտում առկա երկրորդ առաջնային հիմնախնդիրն է: Եթե լրագրողը չի ստանում ժամանակին և լիարժեք տեղեկատվություն, պարարտ հող է

ստեղծվում ապատեղեկատվության տարածման համար: Տեղեկատվության պրոակտիվ հրապարակումը և մամուլի հետ արդյունավետ աշխատանքը հանգեցնում են ապատեղեկատվության անկման:

Միայն մեր կազմակերպությունը օրական 8-10 բողոք է ստանում լրագրողներից և հասարակության մյուս խմբերից տեղեկություն ստանալու իրավունքի խախտման վերաբերյալ:

ԻԱԿ-ի ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ վերջին մեկ տարում տեղեկություն ստանալու հարցումների 15 տոկոսի պատասխանները տրվել են ուշ՝ խախտելով ՏԱ օրենքով սահմանված 5-օրյա ժամկետը: Մյուս կողմից, սակայն, համեմատելով 2017 թվականի տվյալների հետ, հարկ է նշել, որ այս ցուցանիշը նվազել է՝ նախկին 30 տոկոսի փոխարեն կազմելով ընդամենը 15 տոկոս: ԻԱԿ-ի ամեցօրյա դիտարկումները հավաստում են, որ հաճախ է չարաշահվում 30-օրյա ժամկետում պատասխանելու լիազորությունը լրացուցիչ աշխատանքի պատրվակով: Դրա պատճառը ոչ թե տեղեկությունը թաքցնելու միտումն է, այլ հիմնականում վարչարարության որակի և ներքին կորրոպցիայի պակասը: Նշենք, որ ժամկետների դրական դինամիկայի վրա մեծ ազդեցություն են ունեցել կառավարության գործարկած էլեկտրոնային գործիքները, որոնք էականորեն կրճատում են ժամանակի և տեխնիկական ռեսուրսների ծախսը՝ բարձրացնելով քաղաքացի-պետություն հաղորդակցության արդյունավետությունը:

2018 և 2019 թթ. ժամանակին տրված լիարժեք պատասխանների ցուցանիշը կազմել է համապատասխանաբար 56 % և 63 %՝ հստակ արձանագրելով դրական դինամիկա 2017 թվականի ցուցանիշի (34 %) համեմատությամբ: Թեև հետհեղափոխական շրջանի սկզբնական փուլում աճել էր թերի պատասխանների ցուցանիշը, սակայն աստիճանաբար 2019 թվականի ընթացքում այս խնդիրը տեղի տվեց: 2017 թ. 23 %-ի փոխարեն արդեն 2019 թ. թերի պատասխանների ցուցանիշը 13 % էր: Կառավարությունը պետք է լուրջ ջանքեր գործադրի տեղեկություն ստանալու բոլոր հարցումներին լիարժեք և հավաստի պատասխաններ տալու ուղղությամբ:

Դրական զարգացում է արձանագրվել նաև **լուռ մերժումների** պարագայում: 2017 թ. այդ ցուցանիշը 11 % էր, 2018 թ.` 1 % և 2019 թ.` 3 %: Որևէ հարցում չպետք է անպատասխան մնա, որքան էլ այն պարունակի խոցելի հարցադրումներ, առավել ևս լուռ մերժումը չպետք է պայմանավորված լինի դիմողի անձով:

Ակնհայտ է նաև լուռ մերժումների ծավալի կտրուկ անկումը, սակայն դրանով պայմանավորված` աճել է անհիմն մերժումների ցուցանիշը` 2017 թ. 0 %-ի փոխարեն 2019 թ. կազմելով 3 %: Փաստորեն, լուռ մերժումների թվի կրճատումը հանգեցրել է անհիմն մերժումների թվի աճի: Որոշ դեպքերում սա վկայում է, որ եթե նախկինում որոշ պաշտոնյաներ խուսափում էին տեղեկություններ տրամադրելուց և անպատասխան էին թողնում տեղեկություն ստանալու հարցումները, սպա այժմ խնդրահարույց տեղեկատվություն պահանջող հարցումը մերժում են, սակայն ոչ հիմնավորապես: Մեկ տոկոսով աճել են նաև օրինական մերժումները, ինչը մույնպես դրական զարգացում է:

Էլեկտրոնային կառավարումը էապես նպաստում է տեղեկատվության ազատության ապահովմանը: ՀՀ Կառավարությունը գործարկել է էլեկտրոնային հարցումների միասնական e-request հարթակը, սակայն գործիքի մոնիթորինգն ու ամենօրյա կիրառումը ցույց են տալիս, որ այն դեռևս լիարժեքորեն չի օգտագործվում: Թեպետ ՀՀ Կառավարությունը որդեգրել է էլեկտրոնային, անգամ առանց ստորագրության հարցումների ընդունման և քննարկման քաղաքականություն, սակայն ՀՀ ԱԺ-ն, մի շարք ՏԻՄ-եր իրենց պաշտոնական կայքէջերում հարթակին հղում անելիս կոչ են անում դիմելու բացառապես էլեկտրոնային ստորագրությամբ: Այս պրակտիկան հակասում է ՀՀ Կառավարության որդեգրած քաղաքականությանը և խոչընդոտում ՀՀ-ում էլեկտրոնային կառավարման զարգացումը:

ԻԱԿ-ի դիտարկումները ցույց են տալիս, որ ՏԱ օրենքով նախատեսված պրոակտիվ հրապարակայնության կանոնները ոչ բոլոր պետական մարմիններն են պատշաճ կատարում, պահանջվող տեղեկությունները պաշտոնական կայքէջերում տեղադրելու տեխնիկա-

կան և բովանդակային համընդհանուր չափորոշիչները չեն պահպանվում: Որպես արդյունք՝ պետական կառավարման մարմիններից յուրաքանչյուրը պրոակտիվ հրապարակայնությունն ապահովում է ըստ ՏԱ պատասխանատուի պատկերացումների և կայքի տեխնիկական հնարավորությունների: Սպառողն այս դեպքում ստանում է իրարից խիստ տարբեր տեղեկատվական ռեսուրսներ, ինչի հետևանքով տեղեկություն ստանալու իրավունքի իրացումը բարդանում է, երբեմն՝ նույնիսկ դառնում անհնար:

Այս առումով խիստ կարևորում են լրագրողների՝ տեղեկություն ստանալու իրավունքի պաշտպանության գործում մեխանիզմների առկայությունը: Դատական պաշտպանության մեխանիզմը թեև դրական է, սակայն արդյունավետ չէ: Մի գործի քննությունը կարող է տարիներ տևել, ինչի հետևանքով ստացած տեղեկատվությունն այլևս կորցնում է իր նշանակությունը, և դատական բողոքարկումը բացառապես դառնում է սկզբունքի հարց: Ուստի ժամանակն է խստացնել ՏԱ իրավունքի խախտման համար պատասխանատվություն սահմանող նորմերը, ինչպես նաև դիտարկել տեղեկատվության ազատության պաշտպանության արտադատական անկախ մարմնի ստեղծման հնարավորությունները:

3. Անձնական տվյալների պաշտպանություն

Անձնական տվյալների պաշտպանությունը և տեղեկատվության ազատությունը ոլորտի հաջորդ հիմնախնդիրներն են: Անձնական տվյալների պաշտպանության օրենսդրական կարգավորումները պրակտիկայում հաճախ են չարաշահում պաշտոնյաները: Կան իրավիճակներ, երբ թափանցիկության շահը պետք է գերակշռի գաղտնիության պահպանման շահին: Սա հատկապես այն դեպքում է, երբ տվյալների սուբյեկտը հասարակական գործիչ է կամ բարձրաստիճան քաղժառայող կամ օգտվում է պետական լրավճարներից: Խիստ կարևոր է, որ տվյալների պաշտպանության օրենսդրական կարգավորումները չօգտագործվեն որպես զանցանքների,

չարաշահումների կամ կեղծիքների բացահայտումը խոչընդոտող վահան:

Օրինակ՝ վերջերս հանրային լուրջ քննարկման առարկա դարձավ պարզևավճարների հրապարակման խնդիրը: Այո՛, սա անձնական տվյալ է, սակայն, մյուս կողմից, հանրությունն իրավունք ունի իմանալու՝ որքան արդարացի են վճարված հարկերը ծախսվում պետական մարմինների կողմից, հետևաբար իրավունք ունի իմանալու՝ ովքեր և որքան պարզևավճար են ստացել պետական բյուջեից: Կարծում եմ՝ օրախնդիր է ԱՏՊ օրենքում հատուկ դրույթ սահմանել, որ լրագրողական նպատակով անձնական տվյալների մշակումը պետք է որոշակի բացառություն լինի օրենքի խիստ կարգավորումներից: Նման դրույթ նախկինում առկա էր ԱՏՊ օրենքում, սակայն գաղտնիության պայմաններում չեղարկվեց 2016 թվականին:

4. Վիրավորանք և գրպարտություն

Վերջին մեկ տարում՝ 2018 թ. մայիսից մինչև 2019 թ. հունիսն ընկած ժամանակահատվածում, ՁԼՄ-ների դեմ ներկայացվել է գրպարտության և վիրավորանքի 91 հայցադիմում: Կա լրատվամիջոց, որի դեմ 5-6 հայց է հարուցված գրպարտության և վիրավորանքի մեղադրանքներով: Եվ հիմա ի՞նչ, այդ լրատվամիջոցը, իր հիմնական առաքելությունը թողած, պետք է միջոցներ հայթայթի, որպեսզի կարողանա զբաղվել նշված դատական հայցերով: Դա ֆինանսական և ժամանակի լուրջ կորուստ է ՁԼՄ-ների համար: Այստեղ մեղավորության մեծ բաժին ունեն մաս քաղաքական գործիչները: Օրինակ՝ ԱԺ պատգամավոր Հայկ Սարգսյանը հոկտեմբերի 1-ին իր 8-րդ դատական հայցն է ներկայացրել ընդդեմ լրատվամիջոցների: Կարծում եմ, որ նրանք ավելի հանդուրժող պետք է լինեն. դա պաշտոն ստանձնելու կողմնակի ազդեցությունն է: Եթե դու ունես վարչական ռեսուրս, հանրային բեմահարթակում ես գտնվում, ապա պետք է պատրաստ լինես բախվելու դրա բացասական կողմին: Սա մաս ֆինանսական սպառնալիք է լրատվամիջոցների համար:

Իհարկե, լավ կողմն էլ կա. եթե մի քանի տարի առաջ նման

խնդիրները կարող էին փողոցում լուծվել վեճի կամ ծեծի միջոցով, ապա այսօր լավ է, որ ֆիզիկական բռնության փոխարեն դժգոհ կողմը դիմում է դատարան: Բայց խնդիրն այն է, որ դժգոհող մարդը դատարանն է համարում այն միակ մարմինը, որը կարող է իր խախտված իրավունքները վերականգնել: Պետք է մեծ տեղ տալ արտադատական մեխանիզմներին:

5. Լրագրողի տեղեկատվության աղբյուրների գաղտնիության պաշտպանությունը

Սա համեմատաբար նոր մարտահրավեր է ոլորտում: Այսօր արդեն հարուցված է երեք քրեական գործ, որոնցում լրագրողները ներգրավված են որպես վկաներ, նաև կանչվել են հարցաքննության մասխաքննություն իրականացնող մարմնի կողմից: Վերջինս պահանջել է բացահայտել լրատվության աղբյուրը, սակայն ստացել են մերժում՝ «Չանգվածային լրատվության մասին» ՀՀ օրենքի 5-րդ հոդվածի համաձայն: Սա լուրջ բացասական ազդեցություն կարող է ունենալ մամուլի ազատության վրա ընդհանրապես, եթե խարխլվեն լրագրող-լրատվության աղբյուր փոխհարաբերությունը և փոխվստահությունը: Նման քրեական գործերը հանգեցնում են նաև ինքնագրաքննության զարգացման: Մյուս կողմից՝ լրագրողներն իրենց մասնագիտական պարտականությունները կատարելու համար ներգրավվում են քրեական գործերում՝ որպես վկա, ինչն ընդհանուր առմամբ բացասաբար է անդրադառնում նրանց անձնական տվյալների պաշտպանության վրա:

SUMMARY

Shushan Doydoyan

CURRENT PROBLEMS OF THE FREEDOM OF THE PRESS AND INFORMATION IN ARMENIA

Keywords: *accountability of the press, financial transparency of the media, beneficial ownership, access to information, personal data protection, protection of news sources.*

The article presents major problems and obstacles in the field of the media and access to information. In particular, the author highlights the importance of the beneficial ownership transparency of the media, risks and opportunities related to this process. The author also points out the meaning of access to information right and protection of news sources of journalists for proper protection and transparency of the media in Armenia.

РЕЗЮМЕ

Шушан Дойдоян

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СВОБОДЫ ПРЕССЫ И ИНФОРМАЦИИ В АРМЕНИИ

Ключевые слова: *свобода прессы, доступ к информации, прозрачность прессы, защита персональных данных, защита источников журналистов.*

В статье представлены основные проблемы и препятствия в сфере СМИ и доступа к информации. В частности, автор подчеркивает важность прозрачности настоящих владельцев СМИ, рисков и возможностей, связанных с этим процессом. Автор также указывает на значение права доступа к информации и защиты источников журналистов для защиты и прозрачности СМИ в Армении.